

RİTÜEL VE KUTSAL ANLATI İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BALIKESİR ÇEPNİLERİNİN CEM TÖRENLERİNDEKİ “MİRACLAMA”LAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the “Miraçlama”s Performed Cem Ceremonies of Balikesir Chepnis in the Context of Ritual and Sacred Narrative Relation

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN*

ÖZ

Alevî-Bektaşî kültürünün temelini teşkil eden ve bugün de varlığını sürdüren cem ayinleri, günümüzde halk şiirinin, anlatıların ve müziğin dinî törenlerle ilişkisini yansıtan çok önemli törenlerdir/ ayinlerdir. Bu şiirler ve anlatılar, kutsal olarak kabul edilmekte ve sadece cem ayinlerinde icra edilmektedirler. Bu çalışmada, Balıkesir Çepnilerinin cem ayinlerinde yer alan ve “miraçlama” adı verilen şiirler, ritüel ile kutsal anlatı ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, Balıkesir Çepnileri arasında yapılan saha araştırmalarında gözlem ve görüşme yöntemleriyle elde edilmiş, inceleme kısmında miraçlama türündeki şiirlerin metin özelliklerinin yanı sıra bağlam özellikleri de incelenmiştir. Balıkesir Çepnilerinin cem törenlerinde icra edilen miraçlamalarda; Alevî-Bektaşî kültürünün Buyruk gibi temel kaynaklarında da yer alan, cem törenlerinin, semahın ve dolunun kökenini açıklayan bir anlatı işlenmektedir. Kendilerine “Kamber” “Zakir” veya “Sazender” adı verilen ve cem ayininde dedenin yanında oturan, saz çalan kişilerin icra ettiği bu miraçlamalar, içerik açısından olduğu kadar icra edildikleri ortam açısından da kutsal sayılırlar. Cem törenlerine sadece, evli ve musahipli olanlar girebildiği için, bu kutsal anlatıyı da ancak bu kişiler, dinleyebilmekte ve anlatının canlandırılmasına ortak olabilmektedirler. Sonuç olarak miraçlamalar, tıpkı köken mitleri gibi, cem töreninin menşeyini açıklayarak, semaha ve doluya da kutsallık kazandırmakta ve toplum üzerinde yarattığı gerçeklik algısıyla cem törenlerinin kutsiyetini ve devamlılığını sağlamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler

Alevilik-Bektaşilik, Cem, Miraçlama, Kutsal Anlatı, Çepni.

ABSTRACT

Cem ceremony, which form the basis of the Alevî-Bektashi culture is one of the foremost important traditional institutions, which reflects the relationship between the religious ceremony with folk poetry, narratives and music today. Poems and narratives of these rites continuing the presence vividly are considered to be sacred and performed only in the cem rituals. In this article poetry located in the cem ritual of Balıkesir Çepniler and called “miraçlama” are discussed in the context of the relationship between ritual and sacred narrative. The data used in this study were obtained with observations and interview techniques used during field research in Balıkesir Chepnis. In examination section were also investigated the text attributes of poetry as well as the context properties of Miraçlama poetry. As a result of the findings and assessments was observed that “miraçlama”s are performed Balıkesir Chepnis’ cem ceremony convey a sacred narrative explaining the origin of “cem” ceremonies, “semah” and “dolu”. This narrative located in the basic resources of the Alevî-Bektashi culture such as the Buyruk” is transferred by “miraçlama” poetry of cem ceremony. “Miraçlama”s performed by “kamber”s are sacred in terms of both content and execution environment. Married, moral and owner “musahip” ones can enter to he cem ceremony performed “miraçlama”. Therefore, only adolescents and married people are able to listen to the sacred narrative and may be included in the dramatizations of this narrative. As a result “miraçlama”s such as origin myths explain the formation of the cem ceremony, become a sacred rest for “semah” and “dolu”, also provide continuity sacredness of the cem ceremony with the perception of reality achieved on society.

Key Words

Alevism-Bektashism, cem, miraçlama, sacred narrative, Chepni

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir/Türkiye, hsahin@balikesir.edu.tr

Giriş

Alevî-Bektaşî kültüründe şiirlerin ve çeşitli anlatıların sosyal ve dinî yaşamda işlevsel bir şekilde kullanılıyor olması, bu kültürü Türk halk şiiri ve anlatıları üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların odak noktası hâline getirmektedir. Başka bir ifade ile Alevî-Bektaşî kültür ortamı, Türk mitolojisi, efsaneleri, menkıbeleri ve halk şiiri alanlarında yapılan çalışmalar için canlı bir araştırma sahası olarak varlığını korumaktadır. Bu bakımdan halk şirinin ve anlatılarının, dinî hayatla ilişkisini tespit etmeye yönelik araştırmalar, başarılı sonuçlar vermektedir. Halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesinde yaratımın ve aktarım ortamının takip edilmesini önemseyen çalışmalar için bu kültür oldukça önemli veriler sunar. Özellikle dinî hayatta kullanılan şiirlerin ve anlatıların icracılarını, icra ortamını, bu türlerin kültürel dokuyla ilişkilerini bu kültürde izlemek mümkün olduğu için türlerin metin ve işlev özelliklerini daha başarılı bir şekilde belirlemek mümkün olmaktadır.

Bu makalede de tören ile kutsal anlatı arasında ilişkiyi veya kutsal anlatıların dinî ortamlarla olan bağlantısını irdelemek için Alevî-Bektaşî inanç değerlerine bağlı olan Balıkesir Çepnilerinin cem törenleri tercih edilmiştir. Balıkesir Çepnilerinin cem törenlerinden hareketle hazırlanmış bu çalışma, aslında Balıkesir Çepnileri örneğinde Alevî-Bektaşî kültüründeki cem törenlerinin kökenini açıklayan ve kutsal kabul edilen anlatıları tahlil etmeye yöneliktir. “Kamber” adı verilen ve cem törenlerindeki ezgileri ve şiirleri düzenlemekle görevli kişilerin icra ettikleri “miraçlama” adlı şiirler

ve şiirlerde nakledilen anlatılar, makalenin odak noktasını oluşturmaktadır. Miraçlamaların cem törenleri için ifade ettiği anlamı ve bu şiirlerin dinî ve sosyal hayattaki konumu analiz etmeyi hedefleyen bu çalışma, miraçlamaların kökeni, yaratıcıları, icracıları ve icra ortamı özellikleriyle de ilgilenmektedir.

Özel anlamda Balıkesir Çepnilerinin, genel anlamda ise Alevî-Bektaşî zümrelerinin cem törenlerine kutsiyet kazandıran ve aynı zamanda cem törenlerinde kutsal bir anlatıyı nakleden miraçlamalar üzerine hazırlanmış makalede kullanılan veriler, alan araştırmasında, gözlem ve görüşme yöntemleriyle elde edilmiştir. Balıkesir Çepnilerinin cem törenleri, cem törenlerinde kamberlerin icra ettiği miraçlamaları analiz edebilmek amacıyla gözlemlenmiş, gözlem yoluyla elde edilemeyen bilgiler, miraçlamaları nakleden kamberlerle ve cem törenlerini yöneten dedelerle yapılan görüşmelerle tamamlanmıştır. İnceleme aşamasında ise ritüel ve kutsal anlatı ilişkisi bağlamında miraçlamaların oluşum ve aktarım yolları bütün halinde ele alınmıştır. Kutsal bir anlatıyı nakleden miraçlamaların icracıları olan kamberler, icra edildiği ortam olan cem töreninin işleyiş tarzı, katılımcıları ve miraçlamalara verdikleri tepkiler, miraçlamaların cem törenleri için ifade ettiği önem, miraçlamaların metin özellikleri ve Balıkesir Çepnilerinin dinî ve sosyal hayatında üstlendikleri işlevler, ayrı ayrı irdelenmiştir.

Ritüel, Kutsal Anlatı ve Balıkesir Çepnileri

“Bir örnek üzerine kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünü” veya “sosyal hayat içinde yaşanan kalıplaş-

miş manada küçük dramlar” olarak tarif edilen ritüeller, toplum-fert dayanışmasını, toplumdaki değer yargılarının ve geleneklerin yaşatılmasını sağladığı gibi, dinî hayatı düzenleme işlevine de sahiptirler (Günay 1990: 10). Ritüeller, insanların zaman içinde yinelenen ihtiyaçlarını karşılayan düzenlenmiş ayinlerdir (Raglan 2005: 319). Ritüellerin toplumsal işlevlerini sürdürmelerinde ve hayatın içinde kendilerine yer bulabilmeleri için birtakım inançlarla besleniyor olmaları gerekir. Bunlar çoğunlukla ritüellerde anlatılan veya sahnelenen kutsal anlatılardır. Özellikle dinî ritüeller, tartışılmayacak derece saygı duyulan ve inanılan bazı anlatılar tarafından izah edilmekte ve anlamlı kılınmaktadır. Adeta ritüel, ataların kadim zamanlarda yaptıklarını anlatan kutsal anlatılarla ayakta kalmakta ve her bir ritüel, anlatılar vasıtasıyla ataların ilk olarak yaptıklarını yeniden ihya etmektedir. Lord Raglan’ın bunu, “mitin (kutsal öykünün) riti geçerli kılmak işlevi vardır.” şeklinde ifade ettiğini görüyoruz (Raglan 2005: 322). Malinowski’ye göre ise kutsal anlatılar, “inancı dile getirir, güçlendirir ve düzenler; ahlakın koruyuculuğunu yaparak yürürlükte kalmasını sağlar.” (1926: 13).

Mircea Eliade, kültürlerdeki anlatıların gerçek ve yalancı anlatılar olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirterek aslında mit olarak adlandırılan anlatılara atıf yapar. Gerçek öyküler, kutsal ve doğaüstü olanla ilişkili iken yalancı anlatılar ise dindışı bir alana hitap etmektedir. Bununla birlikte yalancı anlatılar ne zaman ve nerede olursa olsun anlatılabilmelerine rağ-

men, gerçek ve kutsal anlatılar olan mitler, ancak kutsal bir zamanda (genellikle sonbaharda ya da kışın ve yalnızca geceleyin) ezberden okunmalıdır. Ayrıca mitler, herkese anlatılmaz. Özellikle kadınların ya da çocukların, yani üyeliğe kabul töreninden geçmemiş olanların önünde anlatılamazlar (Eliade 2001: 19).

Türk kültüründeki ritüellerle kutsal anlatıların ilişkisini kamlık geleneğinde görmek mümkündür. Kamlar, ayinlerinde yer verdikleri şiiirlerde mutlaka kutsal bir anlatıya, yani mite atıfta bulunurlar. Hatta bazı kamların ayinlerde okudukları dualarda doğrudan bir anlatı bulunmasa bile daha önce anlatılan kutsal hikâyelere ve kişilere atıflar vardır. Tarancı bahşılardan ayin sırasında okudukları dualarda peygamberlerin ve çeşitli mesleklerle pir olmuş kutsal kişilerin adlarını anarlar (İnan 2000: 123). Kazak ve Kırgız baksıları da kutsal kişilerden ayinlerinde medet dilerler ve onlarla ilgili inanışları ve anlatıları ayinlerine dâhil ederler (İnan 2000: 142). Abakan kamları Gök Tanrı’yı ve Erlik Han’ı anıp onların daha önceki maceralarından parçalar naklederler (İnan 2000: 125-126). Altay kamları da aynı şekilde ayinlerinde Altay mitlerinden parçaları kullanırlar (İnan 2000: 131). Kamlık geleneğindeki buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak hemen bütün örneklerde görüldüğü üzere, kamlar, ayin sırasında çeşitli kutsal anlatıları nakleder ve bu sayede ayinlerini hedefine ulaştırırlar.

Anadolu’da ayin ve kutsal veya gerçek anlatıların ilişkisini takip edebilecek zümrelerin başında Alevi-Bektaşî grupları gelir. Bu kültürün

dinî ritüeli anlamındaki cem törenlerinde çok sayıda kutsal anlatı bulunur. Ayrıca bu törenlerin, Türklerdeki kamlık geleneğiyle yakın bir alaka içinde olması nedeniyle kadim unsurları günümüze taşıyan bir özelliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür (Eröz 1990: 311, 318). Alevî-Bektaşî ayinlerinin anlamı, uygulama esasları ve şekilleri, çoğunlukla toplumsal anlamda kutsal olarak kabul edilen şiirler ve anlatılarla açıklanır. Bu anlatılar ve şiirler sayesinde bu kültüre mensup kişiler; evreni, insanı, kültürü ve inanç değerlerini öğrenirler. Kadim zamanlardan beri aktarılmakta olan kozmik bilgiyi, bu anlatılardaki simge ve semboller aracılığıyla hayatlarına aktarırlar (Bayat 2013: 31). “Cem” adı verilen bu ayinler ve ayinlerdeki anlatılar sayesinde sosyal ve dinî hayat düzenlenir ve devamlılığı sağlanır.

Tarihî ve efsanevî kaynakların, Hacı Bektaş Veli ile birlikte Anadolu’ya geldiklerini ve Sarı Saltuk’la batıya hareket ettiklerini bildirdiği Çepnilerin bir kısmı, bugün Batı Anadolu’da yaşamaktadırlar (Köprülü 1925: 207, Eröz 1990: 54-55, Çelik 2002: 313). Alevîlik ve Bektaşîlik inanç değerlerine sahip Batı Anadolu Çepnilerinin önemli bir kısmının, Balıkesir sınırları içinde kalan yerleşim birimlerinde yaşadıkları görülür (Şahin 2013). Köse Süleyman ve Musa-i Kazım ocaklarına mensup olan Balıkesir Çepnileri Alevî-Bektaşî inanç yapılarını günümüzde korumakta, dinî ve sosyal yaşamlarını bu çerçevede düzenlemektedirler. Köse Süleyman ve Musa-i Kazım (Gültekin 2014: 75) ocaklarından icazet almış dedeler, Balıkesir Çepnilerinin dinî ayinleri olan cemlerin sürdürül-

mesinde öncülük etmektedirler. Cem törenleri sayesinde Balıkesir Çepnilerinde dinî boyutu veya kutsiyet yönü güçlü şiirler ve anlatılar toplum hayatında yaşamaya devam etmektedir. Çünkü bu törenlerde çok sayıda şiir ve anlatı yer almaktadır. Dolayısıyla cem törenlerinin icra edilmesinde oldukça önemli bir yere sahip şiirler ve anlatılar, öncelikle dinî, sonrasında ise sosyal hayatta varlığını korumaktadır.

Balıkesir Çepnilerinde dinî ve kültürel kimliğin aktarılması ya da kişilerin kültürlenmesi, cem törenleri gibi sözlü kültür ortamının hâkim olduğu dinî içerikli ayinlerle gerçekleşmektedir. Cem adı verilen bu ayinlerinin yürütülmesinde bu kültüre ve inanç esaslarına bağlı kişilerin etkin rol alması, katılımcıların yaşam ve kültürle ilgili öğrendiklerini yine kendi toplumuna aktarıyor ve buna göre bir yaşam tesis ediyor olmaları, bu törenlerin Çepni kültüründe merkezî konuma sahip olmasını sağlamaktadır. Cem törenlerinin sosyal ve dinî hayatı düzenleyebilen güce sahip olmasında dinî inanışların yanı sıra kutsal olarak kabul edilen anlatıların da önemli bir rolü vardır. Bu ayinlerdeki pek çok anlatı gerçek ve kutsal kabul edilir. Bu anlatıları öğrenmek, dinlemek veya anlatıldıkları ortamlara girebilmek için, musahiplik erkânından geçmiş olmaları şarttır. Ancak evli ve musahiplik ayininden sonra musahip sahibi olmuş Çepniler cem törenlerine katılabilir ve bu kutsal anlatıları dinleyebilirler.

Balıkesir Çepnilerinin yaşamı büyük oranda cem ayini etrafında şekillenmektedir. Bu ayinlerde Alevî-Bektaşî kültüründe önemsenen var-

hklar, olaylar, kurumlar ve kişiler hakkında bilgi aktarımı yapılmaktadır. Dinî bir karaktere sahip cem ayinlerinin kökeni başta olmak üzere, bu kültüre mensup kişilerin kimlik değerlerini belirleyen pek çok hususla ilgili efsane, gerçek ve kutsal kabul edilerek bu ayinlerde anlatılmaktadır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, cem törenlerinin aslı şiir türlerinden biri olan ve cem törenlerinin kutsiyetini ve kökenini açıklayan miraçlamalar ele alınacak, icra ortamı, icracıları, metin özellikleri ve cem törenlerini kutsayan bir anlatı olarak Balıkesir Çepnilerinin dinî ve sosyal hayatındaki işlevleri işlenecektir.

2. Miraçlamaların İcracıları, İcra Ortamı ve Metin Özellikleri

Alevî-Bektaşî kültüründe “miraçlama” olarak adlandırılan şiirler, içerik özellikleri, felsefesi ve kullanım alanlarıyla Alevî-Bektaşî zümrelerine has bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şiirleri, dinî-tasavvufî Türk edebiyatındaki “miraçnâme” adı altında söylenen veya yazılan şiirlerle birlikte değerlendirmek mümkündür (Güzel 1999: 129). Ancak içerik açısından Alevî-Bektaşî kültür ortamlarında söylenen miraçlamaların, genel anlamda miraçnâme türündeki şiirlerle tam olarak örtüşmediğini de belirtmek gerekir. Alevîlik-Bektaşîlik kaynakları ve yaşamı incelendiğinde miraçlama türündeki şiirlerin aslında çok çeşitlilik göstermediği görülür. Günümüzde bu kültür ortamlarında şiir söyleyen kamberler, bazı yeni şiirler yaratmaktan daha çok, geleneğin onlara ulaştırdığı şiirleri söylemeyi tercih etmektedirler. Bu bakımdan Alevî-Bektaşî şiirinde “yedi ulu ozan”

gibi bir tabir de ortaya çıkmıştır. Bu kültürün ve inancın temel değerlerini şiirlerinde işleyen ve geçmiş yüzyıllarda şiir söylemiş bu şairlerin şiirleri, Alevî-Bektaşî felsefesini nakleden edebiyat ürünleri olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Cem törenlerinde şiir ve müziği icra eden kamberler de geleneği çoğunlukla değiştirmeden yaşatmayı bir ilke haline getirmiş durumdadırlar.

Türkiye’deki kamberler, cem törenlerinde çoğunlukla Şah Hatayî’nin, Feyzullah Çelebi’nin ve Hamdullah Çelebi’nin miraçlamalarını icra ederler (Doğan 1998: 164). Miraç dönünde kırklar meclisindeki olayları anlatan veya bu olaylara temas eden pek çok şiirin olduğunu söylemek mümkündür, ancak sadece bu anlatıyı esas alan şiirlere “miraçlama” adı verilmekte ve bu konuda Şah Hatayî’nin öne çıktığı görülmektedir (Ergun 1956: 122-123, Özmen 1995: 208). Ayrıca Kul Himmet Üstadım gibi halk şairlerinin de miraçlama türünde şiir söylediği bilinmektedir (Aslanoğlu 1995: 33). Gelenekte bu şairlerin miraçlamalarında herhangi bir değişiklik yapılmaz, mümkün olduğunca asıl metne bağlı kalınarak icra gerçekleştirilir. Balıkesir Çepnilerinin, biraz daha genel bir ifade ile Batı Anadolu Çepnilerinin cem törenlerinde Şah Hatayî’nin miraçlamasını icra edilmektedir.

Miraçlamaların icra edilebilmeleri için “kamber” adı verilen icracıya, ibadet amacıyla düzenlenen cem törenlerine ve bu törenlerin katılımcıları canlara ihtiyaç vardır (Duymaz vd. 2011). Bu bakımdan miraçlamaların tam anlamıyla incelenmesi için bütün bu unsurların gözden ge-

çirilmesi ve inceleme sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi özel anlamda halk şiiri ürünleri, genel bir ifade ile halkbilimi ürünlerinin metin özelliklerinin yanı sıra, onların icracıları ve icra ortamları üzerine yapılan değerlendirmeler, bu şiirlerin gelenekteki yerini başarılı bir şekilde tespit edebilmeyi sağlamaktadır. Bu bakımdan gelenekte yaşamaya devam eden ve hangi ortamlarda, kimler tarafından, ne şekilde icra edildiği takip edilebilen şiirlerin bağlamıyla ilgili değerlendirmeler, şiirlerin şekil, yapı, içerik özelliklerinin yanı sıra toplumsal anlamıyla ilgili çözümlenmelere de olumlu katkılar yapmaktadır. Balıkesir Çepnilerinin miraçlama türündeki şiirleri de cem törenleri vasıtasıyla gelenekte canlı bir şekilde yaşadığından bağlamıyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

Balıkesir Çepnilerinde cemler genel olarak görgü ve birlik cemi olmak üzere iki kısma ayrılır. Miraçlamaların okunduğu cemler görgü cemleridir. Kurbanların tekbirlenip kesilmesinden, görgü ve sorgu yapıldıktan, yani erkândan geçildikten sonra cem mühürlenir. Buradaki mühürleme, ceme giriş çıkışların yasaklandığı ve ceme katılmaya hak kazanmış kişilerin yer aldığı bir aşamayı temsil eder. Bu açıdan Miraçlama şiirleri, kapalı ve kontrollü bir ortamda icra edilir. Görgü cemleri, Balıkesir Çepnilerinde ilkbahar aylarında ve geceleyin yapılır. Bu ayinlerde; müzik, şiir, kutsal anlatı ve dans unsurları bir araya gelerek vecd halini doğurur (Dönmez 2010: 195-198). Kutsal bir anlatıyı ve kadim bir töreni yeniden canlandıran canlar, özel bir ayinde zaman ve mekânı aşı-

rak ilk ayine geri döndüklerini, tıpkı ataları gibi kutsal olanı ihya ettiklerine inanırlar.

Cem törenlerindeki kutsal anlatıların icrasında kamberin yanı sıra ayine katılan kişilerin de önemli bir yeri vardır. Hz. Muhammet'in Miraç'a çıkmasını ve dönüş yolculuğunda Kırklar Meclisine uğramasını anlatan miraçlamaların icra aşamaları vardır ve bu aşamalarda ayine katılanların da rolleri bulunmaktadır. Kamber, miraçlama söylemeye başladığında cemdeki dede ve canlar, can kulağıyla şiiri ve içerisinde anlatılan hikâyeyi dinlemeye başlarlar. Kamber, Hz. Muhammet'in Miraç'a davet edildiğini, Cebrail'in O'na rehberlik ettiğini, Miraç'a vardığında secde edip sonrasında ayağa kalktığını söyleyince cemdeki bütün canlar secdeye varıp ardından ayağa kalkarlar:

“Muhammet Ayağa durdu
Ümmetini diledi
Cümlesine rahmet olsun
Dedi anda Kibriya”

Kamber, miraçlamada, peygamberin dönüşte kırklara uğradığını ve burada kendine bir yer bulup oturduğunu söylediğinde ise cemdeki bütün canlar, tekrar yerlerine otururlar:

“Eğiliben secde kıldı
Hoşçakal sultanım dedi
Koyup evine giderken
Yolun uğrattı kırklara
Vardı kırklar makamına
Oturuban oldu sakin
Cümlesi secde kıldı
Hazret-i Emrullaha”
Yine kamberin;
“O şerbetten biri içti
Cümlesi oldu hayran
Mümin Müslim üryan büryan

Hepsi bir girdi semaha” demesiyle birlikte cemdeki canlar, semaha kal-kar ve Kırklar Semahını icra ederler. Görüldüğü gibi miraçlamaların icra-sında kamberin, dedenin ve canların ayrı ayrı görevleri ve rolleri bulun-maktadır.

Cem törenlerinde kamberler, re-pertuarlarını cem törenlerinin safha-larına göre şekillendirmektedirler. Çünkü cemin belli safhalarındaki söy-lenmesi gereken şiirler bulunmaktadır. Miraçlamalar da bu yönüyle kam-berlerin bilmesi gereken asli şiirler arasındadır. Balıkesir Çepnilerindeki kamberlerle yapılan görüşmeler neti-cesinde bu bölgedeki kamberlerin Şah Hatay’ye ait miraçlamayı söyledikle-ri, bunun dışında yeni bir miraçlama şiiri oluşturma yoluna gitmedikleri görülmüştür. Örneğin Rahmi Ayhan gibi usta ve eski kamberler, bu şiir-leri sözlü gelenekten öğrenirken yeni yetişmekte olan bazı kamberler ise miraçlamaları yazılı kaynaklardan da öğrenmektedirler. Ancak yazılı kay-naktan öğrenen kamberler de neticede bu şiirlerin icrasını sözlü gelenekten de takip etmekte ve şiirleri icra etmek-tedirler.

Miraçlamaların metin boyutu ele alındığında bu şiirlerin halk şiirinin şekil, yapı ve tür özelliklerini taşıdı-ğı görülür. Şah Hatay’ye ait olan bu şiire gelenek, “miraçlama” adını koy-muştur. Bu adlandırma, bu tarz şiir-lerin içerisinde Miraç’ın ve bu esnada Hz. Muhammet ile Hz. Ali arasında geçen olayların yer almasıyla alakalıdır. Konusu itibarıyla miraçlamalar, bir nazım türünü temsil etmektedirler. Şekil açısından ise Balıkesir Çep-nilerinin icra ettikleri miraçlamalar,

koşma kafiye örgüsüne ve sekizli hece ölçüsüne sahiptirler. Yirmi üç dörtlük-ten oluşan Hatay’ın bu miraçlaması, destan nazım şekliyle söylenmiştir. Çepnilerin kamberlerinden tespit edi-len Hatay’ın miraçlaması ile yazılı kaynaklardaki miraçlamalar arasın-da sadece söyleyiş farklılıkları bulun-maktadır. Bu da kamberlerin, miraç-lamaları bölge ağız ile icra ettiklerini göstermektedir.

3. Cem Törenlerinin, Semahın ve Dolu’nun Kökeni Açıklayan Miraçlamalar

Cem törenlerinde icra edilen ve içeriğinde Miraç’ta Hz. Muhammet, Hz. Ali ve kırkların birlikte yaşadıkları olayları anlatan miraçlamalar, cem törenlerinin kökenini açıklayan kutsal hikâye ya da mit konumundadır. Bi-lindiği gibi mitler, bir davranışın, bir kurumun ya da bir çalışma biçiminin nasıl var olduğunu anlatır. Bu bakımdan bu anlatılar, insana özgü anlamlı eylemlerin örnek tiplerini oluştururlar (Eliade 2001: 28). Başka bir ifade ile kutsal anlatılar, “doğrudan doğruya inançları yükseltmek, düzenlemek, dile getirmek, ahlâkı korumak ve ayi-nin etkinliğini güvence altına almak” gibi işlevlere sahiptir (Çobanoğlu 2001: 18). Bu husus, evrensel bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerindeki pek çok toplumda kutsal anlatıların ayinlerin neden yapıldığını ve hep yapılması gerektiğini açık-ladığını görüyoruz. Mircea Eliade’nin aktardığı şekliyle “Bir törendeki her-hangi bir ayrıntının nedeni konusun-da kendisine soru sorulduğunda Na-vaho (ABD’de yaşayan bir Kızılderili topluluğu) ozanı şu yanıtı veriyordu: “Çünkü, kutsal halk bunu ilk kez bu

biçimde yapmıştı.” Aynı açıklamaya ilkel bir Tibet ritüeli sırasında okunan duada da tam olarak rastlanır: “Dünyanın yaratılışının başlangıcından beri aktarıldığı için biz de uymak zorundayız (...) Atalarımız böyle yaptığı için biz de böyle yapıyoruz...” (Eliade 1994: 17). Görüldüğü gibi farklı bölgelere ve kültürlere mensup insanlar, benzer bir şekilde atalarının ilk eylemlerini ihya etmeye devam etmekte ve bu gerçekliği, kutsal kabul ettikleri anlatılardan öğrenmektedirler.

Alevî-Bektaşî zümrelerinin cem törenleri için de benzer bir durum söz konusudur. Miraç dönüşünde Peygamberin ve Hz. Ali'nin de içerisinde bulunduğu kırklar meclisinde dolu içildiğinden ve semah dönüldüğünden Alevî-Bektaşî zümreleri bu ilk eylemden bu yana, atalarının yaptığı bu model davranışı devam ettirmektedirler. Böyle olduğu için cem törenlerinde dede, erenlerine “Mümin, Müslim bacı kardeşler! Bu yapmış olduğumuz cemlerimiz Kırklar Cemi'nin temsilidir.” diyerek bu gerçeği ayine katılanlara hatırlatır (Yaman 2009: 331). Balıkesir Çepnilerinin cemlerinde ise dede, okuduğu gülbenkte de cem töreninin kırklar meclisi, dolayısıyla ilk cemle bağlantısını dile getirir: “Ağız birliği ile diyelim Allah Allah, Şevk ile diyelim Allah Allah, Can birliği ile diyelim Allah Allah, Din kuvveti ile diyelim Allah Allah, Cemimiz cem ola Allah Allah, demimiz dem ola Allah Allah, Cemimiz kırklar cemi ola Allah Allah, kırkların katarından ayırmaya Allah Allah, daim bu katardan, didardan, niyazdan, cemden, demden ayırmaya.” (Enver Yüksel).

Miraçlama tarzındaki şiirlerde nakledilen ilk cemin ve bu esna-

da vuku bulan olayların anlatısını Alevîlik ve Bektaşîliğin temel kaynaklarından Buyruk'ta bulabiliyoruz. Bu inanç sisteminin temel prensiplerini ihtiva eden bu eserlere ilk cemle ilgili anlatılar dâhil edilmiştir. Buyruk'ta anlatıldığı şekliyle Hz. Muhammet, Miraç yolculuğu esnasında bir aslanla karşılaşır. Aslanı teskin etmek için Hz. Peygamber, yüzüğünü çıkarıp aslanın ağzına atar ve Sidretü'l Münteha'ya ulaşır. Miraç'ı tamamlayıp dönüş yoluna girdiğinde ise yolda “Ashab-ı Suffa” adı verilen bir kubbe ilgisini çeker ve oraya yönelir. Burada kırkların sohbet ettiğini duyan Peygamber, kapıyı çalar, kim olduğu sorulduğunda peygamber olduğunu söyler. Ancak içeriye alınmaz. Kapıdan geri dönmeye karar veren Peygamber'i, Allah geri döndürür. Sonraki seferlerde de kırklar ve Peygamber arasında benzer diyaloglar geçer. En sonunda Peygamber'in “Sırrı'l-kayyum, hadimü'l fukarayım, bir yoksulum” demesiyle kapı açılır. İçeri girdiğinde Selman Farisi dışındaki otuz dokuz kişi içeridedir. Hz. Ali de kırklar arasında yerini almış Hz. Muhammet'i beklemektedir. Kadınların da yer aldığı bu mecliste Selman Farisi, beraberinde getirdiği bir üzüm tanesini Hz. Muhammet'e vererek kırk kişiye bölüştürmesini ister. Hz. Muhammet, bunun nasıl mümkün olabileceğini düşünürken Allah, Cebrâil'e cennete gidip nurdan bir tabak alarak Peygamber'in yardımına koşmasını emreder. Cebrail, o anda kendisine emredileni yerine getirir ve nuruyla parlayan tabağı Rasullah'ın önüne koyup “Şerbet yap, ya Muhammet!” der. Hz. Muhammet, elindeki üzüm tanesini tabağın içinde ezip şerbet yapar.

Bu şerbetten içen kırklar mest olup ayağa kalktıklarında kendilerinden geçmenin verdiği hisle coşarak semah dönmeye başlarlar. Bu semaha Hz. Peygamber de katılınca ilk cem olarak bilinen Kırklar Cemi tamamlanmış olur (Birge 1991: 154-155, Buyruk 2009: 13-18, Taşğın 2009: 223-224, Fıglalı 2009: 249-250).

Bu anlatıdaki temel unsurlar tahlil edildiğinde, Alevî-Bektaşî kültüründeki ve inançlarındaki asıl prensipler ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Hz. Ali, kırkların bir parçasıdır. Hatta kırk kişinin içinde en öndedir, çünkü meclisteki olayları o yönetir, semaha kalkarken Hz. Muhammet'in kuşağını da o bağlar. Anlatının başka versiyonlarında karşımıza çıkan şekliyle Miraç'taki aslanın da Hz. Ali olması, Ali'nin kutsalla olan bağlantısını güçlendirmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in de bu mecliste bulunması çok önemlidir. Onun vasıtasıyla bu meclise, yani ilk ceme Allah ve Cebrail de müdahil olmuştur. İlk dolunun yapıldığı tabak Allah'ın emri ve Cebrail'in itaati ile cennetten gelmiştir. Bu bakımdan günümüz Alevîleri, bu derece kutsal bir meclisten çıkmış olan dolu ve semah olgularını dinî hayatlarında sürdürmektedirler. Gerek dinî gerekse edebî kaynaklarda cemin ilk modeli ve ilk cemdeki kutsallar yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca kırklar ceminin asıl unsurları hayatın her aşamasında çeşitli sembollerle gün yüzüne çıkmaktadır.

Kırklar, dolu, semah, Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki yakınlık, Selman gibi pek çok unsur, ilk kez ortaya çıktığı şekliyle ve bilgisiyle özellikle Alevî-Bektaşî kültür ortam-

larında üretilen şiirlerde çokça dile getirilir. Miraçlama örneğinde olduğu gibi bu şiirler, sosyal hayatın yanı sıra dinî yaşamla güçlü bağlara sahiptirler. Cem töreninin işleyişi için gerekli bilgiler, bu şiirlerle karşılandığından ve şiirin dinî hayatla bağları güçlü bir şekilde devam ettiği için Alevî-Bektaşî kültüründe halk şiirinin üretilmeye ve nakledilmeye devam ettiğini söylemek mümkündür. Kırklar meclisindeki olayların aktarılmasında olduğu gibi Alevî-Bektaşî inanç esaslarına mensup kişilerin bilmesi ve uygulaması gereken asıl değerler, çoğunlukla "nefes" olarak adlandırılan şiirlerden öğrenilmektedir. Bu şiirler, müzikle de birleşince ayinlerdeki ibadetin vecd halini oluştururlar.

Alevî-Bektaşî kültüründe miraçlamalara yansıyan bu kutsal anlatı, dinî ve edebî kaynaklarda karşımıza çıkan "dolu"nun oluşumunu da köken itibarıyla açıklamaktadır. Alevî-Bektaşî kültüründe "Hak dolusu", "Ali dolusu", "Hünkâr Hacı Bektaş Veli dolusu", "gerçek erenler dolusu", "erenler demi", "kırklar şerbeti", "kızıldeli" gibi adlarla da anılan dolu veya bâde, ilk kez miraçlamalara göre kırklar meclisinde içilmiştir (Korkmaz 1994: 102, Ülkütaşır 1975: 195). Gerçek anlamının dışında mecazî anlamlar da yüklenmiş olan dolu, özellikle edebî dilde ilahî aşkı sembolize eden bir unsur hâlini almıştır. Kısacası cem törenlerinde ayinin bir parçası olarak dolu içilmesinin nedeni, Hz. Peygamber'in ve Ali'nin içinde bulunduğu kırklar meclisinde cennetten getirilen tabakta ezilen üzümün suyundan içildiğine inanılmasıdır.

Miraçlamalar, ilk semahın ne

şekilde yapıldığını aktardıkları gibi, Alevî-Bektaşî kültüründe “Kırklar Semahı” adlı bir semah çeşidinin icra edilmesine de hizmet ederler (Yaman 2009: 340). Bir dörtlüğü yukarıda verilen miraçlamanın,

“Cümlesi de el çırpıyan
Dediler ki Allah Allah
Muhammet bile girdi

Kırklar ile semaha” mısralarıyla Kırkların birlikte döndükleri semahı Balıkesir Çepnileri, cem törenlerinde yeniden ihya ederler. Ayrıca Alevî-Bektaşî kültüründeki Ali Nur Semahı, Kırat Semahı, Turnalar Semahı, Gönüller Semahı ve Hubyar Semahı (Yaman 2012: 294) gibi diğer semah türlerinin oluşmasında ve semah kültürünün toplumsal kabule uğramasında miraçlamaların ve Kırklar Semahının etkisi vardır. Ayrıca Alevî-Bektaşî kültüründe ilk semahın mekânına atfen cem törenlerinde semah yapılan alana “Kırklar Meydanı” adı verilir. Bu kültürde “Kırklar makamı”, “Kırklar şerbeti” ve “Kırklar meclisi” gibi söyleyişlerin ve bunlara bağlı inanış ve davranışların gelişmesi, miraçlamalarda anlatılan kutsal anlatıya bağlıdır.

Sonuç

Miraçlamalar, Balıkesir Çepnilerinin mensubu olduğu Alevî-Bektaşî kültüründe gerçek ve kutsal olarak kabul edilen Miraç hadisesiyle ilgili bir anlatıyı nakleden şiirlerdir. İçerik açısından kutsal olduğu gibi bu anlatı, anlatım zamanı ve mekânı açısından da kutsiyet arz etmektedir. Miraçlamada nakledilen anlatıyı, sadece cem törenlerine katılma hakkını kazanmış kişiler dinleyebilmekte ve şiirde anlatılan olaylara bağlı olarak semah

dönebilmektedirler. Cemi ve onun kutsallarını besleyen ve güçlendiren unsurların başında miraçlama şiirleri gelmektedir. Bu yönüyle Alevî-Bektaşî kültürünün düşünce sistemini analiz etmede ve cem törenlerinin icra ve inanç esaslarını belirlemede miraçlama türündeki şiirlerin bağlam özellikleriyle birlikte önemli katkılar sunduğunu söylemek mümkündür.

Miraçlamaların icracıları kamberler, icra edildikleri ortam ise cem törenleridir. Cem törenlerinin belli bir safhasını oluşturan miraçlama bölümünde kamberler, kırkların ilk cemi nasıl icra ettiklerini ezgili şiirlerle dile getirmekte, ceme katılanlar da kadim zamanlarda meydana gelmiş olayları yeniden ihya etmektedirler. Bu bakımdan miraçlamalar, cem törenlerinin sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenmiş durumdadır. Kamberler, yeni miraçlamalar yaratmak yerine başta Hatayî olmak üzere geleneğin “ulu” olarak kabul ettiği halk şairlerinin miraçlamalarını söylemeyi tercih etmektedirler. Balıkesir Çepnilerinin cemlerinde miraçlama söyleyen kamberler, Hatayî'nin miraçlamasını icra etmektedirler.

Miraçlama tarzındaki şiirler, aslında cem törenlerinin, semahın ve dolunun kökenini açıklamaktadır. Miraçlamalar Alevî-Bektaşî kültürünün cem törenlerini neden kutsal kabul ettiğini, semaha ve doluya dinî ayinlerinde niçin yer verdiğini açıklamaktadır. Kökenini izah ettiği gibi cem törenlerinin ve bünyesindeki temel unsurların koruyucu olma ve devamlılığını sağlama gibi bir işlevlere de sahiptir.

Miraçlama Metni:
 Geldi Cebrail çağırdı
 Hak Muhammet Mustafa'ya
 Hak seni Miraç'a okudu
 Davetine Kadir Huda'ya
 Evvel emanet budur ki
 Bir piri rehber tutasın
 Daima erkana yatıp
 Tarik-i müstakime
 Muhammet sükuta vardı
 Vardı Hakk'ı zikreledi
 Şimdi senden el tutayım
 Hak buyurdu vedduha
 Muhammet'in belin bağladı
 Anda ahir Cebrail
 İki gönül bir oluben
 Hep yürüdüler dergâha
 Vardı dergâh kapısına
 Gördü bir aslan yatar
 Aslan anda hamle kıldı
 Başa koptu bir fena
 Buyurdu sırr-ı kainat
 Korkma Habibim dedi
 Hatemi ağzına ver ki
 Aslan ister nişane
 Hatemi attı ağzına
 Aslan oldu anda sakin
 Muhammet'e yol verdi
 Aslan gitti nihaneye
 Vardı Hakk'ı tavaf etti
 Evveli bunu söyledi
 Ne heybetli senin şirin
 Hayli cevreyledi bize
 Gördü bir biçare derviş
 Hemen yutmak diledi
 Ali bile olaydı
 Dayanaydım ol Şahıma.
 Gel benim sırr-ı devletim
 Sana tabidir Habibim
 Eğiliben secde kıldı
 Eşiği kiblegâhına
 Kudretten bir hon geldi
 Süt elmayı baldan aldı

Elmayı çar pare böldü
 Loş eyledi azematullahı
 Doksan bin kelam danıştı
 İki gönül dost dostuna
 Tevhidi armağan verdi
 Ehl-i mümin kullarına
 Muhammet Ayağa durdu
 Ümmetini diledi
 Cümlesine rahmet olsun
 Dedi anda Kibriya
 Eğiliben secde kıldı
 Hoşça kal sultanım dedi
 Koyup evine giderken
 Yolun uğrattı kırklara
 Vardı kırklar makamına
 Oturuban oldu sakin
 Cümlesi secde kıldı
 Hazret-i Emrullaha
 Muhammet secdeye koydu yüzün
 Hakk'a teslim etti özün
 Cebrail getirdi üzüm
 Hasan Hüseyin ol şaha
 Selman anda hazır idi
 Şeydullahım diledi
 Bir üzüm tanesi koydu
 Selman'ın keşkülüne
 Kudretten bir el geldi
 Ezdi engür eyledi
 Hatemi elde gördü
 Uğradı bir müşkül hale
 O şerbetten biri içti
 Cümlesi oldu hayran
 Mümin Müslim üryan büryan
 Hepsi bir girdi semaha
 Cümlesi de el çırpıyan
 Dediler ki Allah Allah
 Muhammet bile girdi
 Kırklar ile semaha
 Muhammet'im coşa geldi
 Tacı başından düştü
 Kemerini kırk pare oldu
 Hepsini sardı kırklara
 Muhammet evine gitti

Ali Hakkı tavaf etti
Hatemi önüne koydu
Dedi şah-ı Murtaza
Ey Hatayı'm vakıf oldum
Ben bu sırrın ötesine
Hakk'ı inandıramadım
Özü çürük ervaha (Rahmi Ayhan)

KAYNAKLAR

- Anohin, A. V. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Çeviren: Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova, Konya: Kömen Yayınları, 2006.
- Aslanoğlu, İbrahim. *XIX. Yüzyıl Bektaşî Şairi Kul Himmet Üstadım –Yaşamı, Kişiliği ve Şiirleri-*. İstanbul: Can Yayınları, 1995.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2013.
- Birge, John Kingsley. *Bektaşilik Tarihi*. Çeviren: Reha Çamuroğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Hazırlayan: Fuat Bozkurt, İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
- Çelik, Ali. “Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”. *Türkler*, Cilt 6, 2002, 312-323.
- Çobanoğlu, Özkul. “Türk Mitolojisi”. *Türk Dün-yası Edebiyat Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001, 5-85.
- Doğan, Gürani. *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*. İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- Dönmez, Banu Mustan. “Alevi Cem Ritüelinde Canlandırılan Kırklar Söylencesinin ‘Şiir-Müzik-Dans’ ile İlişkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), (Fall 2010): 191-199.
- Duymaz, Ali; Aça, Mehmet ve Şahin, Halil İbrahim. “Bahkesir Yöresi Çepni ve Tahtacılarında Kamberlik Geleneği”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2, (Kış 2011): 41-57.
- Eliade, Mircea. *Ebedi Dönüş Mitosu*. Çeviren: Ümit Altuğ, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1994.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. Çeviren: Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Hatâyî Divanı Şah İsmail Safevi Edebi Hayatı ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1956.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Fırlah, Ethem Ruhi. “Alevi-Bektaşî Teolojisinin Temel Taşı: Alevi-Bektaşî İnançlarında Hz. Ali”. *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakan-

- lığı Yayınları, 2009, 241-267.
- Gültekin, Mustafa. “Sarılar Köyü Çıralık Çepni Alevi Ziyareti ve Türk Ağaç Kültüne Bağlı Bazı İnanış ve Uygulamalar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70, (Yaz 2014): 73-95.
- Günay, Umay. *Ritüeller ve Hidrellez*, *Millî Kültür*, 72, (Mayıs 1990): 10-12.
- Güzel, Abdurrahman. *Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Korkmaz, Esat. *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ant Yayınları, 1994.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad. “Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar”. *Türkiyat Mecmuası*, 1, (Ağustos 1925): 185-211.
- Malinowski, Bronislaw. *Myth in Primitive Psychology*, Londra: W. W. Norton, Incorporated, 1926.
- Özmen, İsmail. *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Cilt II, Ankara: Saypa Yayınları, 1995.
- Raglan, Lord. “Mit ve Ritüel”, Çeviren: Evrim Ölçer Özünel, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, 318-331.
- Şahin, Halil İbrahim. *Çepniler: Tarih, İnanış ve Halkbilimi*. Ankara: Altınpost Yayınları, 2003.
- Taşgın, Ahmet. “Cem, Cemevi ve İşlevleri”. *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, 211-225.
- Ülkütaşır, M. Şakir. “Bektaşî Edebiyatının Niteliği ve Nazım Türleri”. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı Belleten 1974*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 10, 1975, 189-202.
- Yaman, Ali. *Alevilik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*. İstanbul: Kalipso Lüks Yayınları, 2012.
- Yaman, Mehmet. “Alevilik ve Bektaşilikte Temel Âyin ve Erkânlar”. *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, 328-329.
- Sözlü Kaynaklar
- Enver Yüksel (Dede, Kavakbaşı/Balıkesir'de 10.10.2011 tarihli görüşme)
- Naci Yüksel (Dede, Kavakbaşı/Balıkesir'de 18.07.2013 tarihli görüşme)
- Rahmi Ayhan (Kamber, Akyar/Balıkesir'de 17.11.2014 tarihli görüşme)